

Діана ПЕЛЬЦ

(Центральний державний історичний архів,
м.Львів, Україна)

ГНАТЮКІАНА В АРХІВАХ І БІБЛІОТЕКАХ УКРАЇНИ

Архівні документи завжди були і є тією незамінною базою, що допомагає глибоко вивчити і правильно оцінити чи то історичну подію, чи життя і творчість окремої особи.

Вивчаючи життєвий шлях, діяльність, науковий доробок Володимира Гнатюка, дослідники повсякчас звертаються до документальних першоджерел. Фольклорист і етнограф, перекладач і публіцист, редактор і видавець, мовознавець, літературознавець, невтомний громадський діяч - сам перелік свідчить про його діяльність, широке коло наукових зацікавлень. Та насамперед, він - збирач скарбів народних, створених протягом віків.

В архівах і наукових установах України збереглась велика й різноманітна документальна спадщина Володимира Гнатюка. Зосереджена вона в основному у Львові, де вчений жив і працював, та в Києві, куди потрапила частина архіву Наукового Товариства ім. Т.Шевченка у Львові, здіяльністю котрого В.Гнатюк, як його довголітній секретар, був пов'язаний до кінця свого життя.

Всю спадщину можна умовно розділити на тематичні групи:

- особисті документи В.Гнатюка та його родини;
- документи, що стосуються діяльності вченого в НТШ у Львові та в інших товариствах і організаціях;
- листування;
- рукописи наукових і творчих матеріалів;
- документи про смерть та вшанування пам'яті В.Гнатюка.

До найраніших документів В.Гнатюка відносяться особисті документи. Серед них - метрика народження¹, свідоцтво успішності з початкової школи у Бучачі², свідоцтво про закінчення першого-четвертого класів Бучацької гімназії³; документи, пов'язані з наданням В.Гнатюкові стипендій, які він отримував, будучи учнем гімназії у Станіславові⁴ та свідоцтва за окремі роки навчання у Станіславській гімназії⁵. Збереглися також документи про навчання та закінчення Львівського університету⁶.

Серед колекційних матеріалів відділу рукописів бібліотеки НТШ - свідоцтво про закінчення жіночої професійної школи у Станіславові Майковської Олени - дружини вченого⁷ та шкільні свідоцтва їх дітей: Олександри, Ірини та Юрія; рішення про призначення їм стипендій.

Згадані документи знаходяться на збереженні у Центральному державному історичному архіві України у Львові і Державному архіві Львівської області.

Як відомо, ще в Бучачі, під час навчання в гімназії, Володимир Гнатюк захоплюється збиранням усної народної творчості. Вже 1890 року з'являються його перші публікації в галузі фольклору. Формування

В.Гнатюка як науковця починається в університеті. Про його успіхи в навчанні можна довідатись зі свідчень-рецензій про написання рефератів, наукових робіт, підписаних його вчителями, професорами Львівського університету ім. Яна-Казимира Михайлом Грушевським, Олександром Колессою та іншими. Ось одна з них: “Тим посъвідаю, що слухач Володимир Гнатюк на історичних вправах предложив мені реферат під титулом: “Руські оселі в полудневій Угорщині”, написано старанно, на основі нових, в значній частині самим добутих дат. Професор Мих[айло] Грушевський”⁹.

Значне зацікавлення українською етнографією, самовіддана праця на її ниві, багатий і фахово вагомий збір фольклорних матеріалів, поява перших наукових праць дають підставу для ухвали загальних зборів Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Львові від 30 березня 1896 р. зарахувати В.Гнатюка дійсним членом НТШ¹⁰. З цього часу життя вченого тісно пов’язується з Товариством. Наукове товариство субсидує численні експедиції у Галичині й на Закарпатті, зокрема, до Бачки, Сріму та Банату¹¹, виділяє додаткові грошові стипендії¹², розпочинає серійно видавати зібрані матеріали.

Окремі документи ЦДІА у Львові засвідчують працевлаштування В.Гнатюка у 1898 р. після закінчення університету, спочатку як заступника вчителя у Львівській гімназії, далі як учителя гімназії в Самборі¹³. 2 лютого 1899 р. В.Гнатюк стає членом Президії НТШ у Львові і отримує посаду наукового секретаря у Товаристві¹⁴, де здійснює величезну організаційно-адміністраторську роботу. Протоколи засідань Президії НТШ фіксують коло діяльності вченого як секретаря Президії Товариства¹⁵. З цих же протоколів можна довідатись про обрання його головою Етнографічної комісії НТШ, секретарем бібліотечної, членом книгознавчої та бібліографічної комісій¹⁶, про доручення йому відання літературним фондом ім. І.Котляревського¹⁷, про призначення його відповідальним редактором “Записок НТШ”¹⁸ тощо. Багато протоколів засідань НТШ написані рукою В.Гнатюка, починаючи з 2 лютого 1899, з невеликими перервами до 1912 р. Okremi protokoli - z пізніших років¹⁹. Декотрі з них, зокрема, протоколи секцій лише засвідчені його підписом²⁰. Виконував свої обов’язки у Товаристві В.Гнатюк з усією притаманною йому докладністю й педантизмом, і це також сприяло піднесенню НТШ у Львові до рівня європейських академічних установ.

Високо оцінюючи збирацьку й дослідницьку працю В.Гнатюка, ряд українських, російських і західноєвропейських установ і наукових товариств обирають його своїм звичайним чи почесним членом. Підтвердженням цьому знову-таки служать архівні джерела. Ще навчаючись в університеті, В.Гнатюк стає членом товариства “Академічна громада” у Львові²¹. 1902 р. він обраний членом-кореспондентом Академії наук у Петербурз²². З 1904 р. В.Гнатюк - член Президії Товариства прихильників української літератури, науки і мистецтва у Львові²³. 1921 р. його іменують почесним членом товариства “Просвіта” в Ужгороді²⁴ та 1925 - цього ж товариства у Львові²⁵. 7 квітня 1924 р. ухвалою загальних зборів Всеукраїнської Академії наук у

Києві В.Гнатюка обирають академіком ВУАН²⁶. В автобіографії, написаній для товариства “Просвіта” у Львові, вчений згадує також про обрання його почесним та дійсним членом таких закордонних товариств: “Narodopisná Společnost Československá” у Празі, “Verein für oesterreichische Volkskunde” у Відні, “Gesellschaft für geistige Volkerverstandigung und Volkergeistforschungen” у Берліні²⁷.

Найбільш чисельну й різноманітну за змістом групу документів складає листування Володимира Гнатюка, яке органічно пов’язане з діяльністю вченого в НТШ. Займаючи відповідальні посади в Товаристві, він багато кореспондував з різними установами, організаціями, приватними особами. Читаючи листи, можна простежити ріст В.Гнатюка як науковця, талановитого публіциста, невтомного організатора, пізнати як людину. У листах нероздільно поєднане особисте й громадське в житті вченого, не розмежовуються індивідуальні наукові інтереси з загальними науковими проблемами. Де б не перебував В.Гнатюк, звідки б він не писав - зі Львова, чи з-поза його меж - Криворівні, Закопаного, Алланда, Відня чи Шешор, його листи сповнені найрізноманітніших питань, проте на перше місце проступають громадсько-супільні й наукові справи. Так, наприклад, у листі до Михайла Павлика вчений просить вислати до Угорської Русі примірники часопису “Жите і слово”, пропонує створити комітет, який би очолив боротьбу з мадяризацією Закарпаття²⁸. Розуміючи, що розвиток української науки великою мірою залежить від підготовки молодих наукових сил, він вболіває за створення українського університету у Львові. У листі до Ф.Вовка пише: “...Австрійське правительство починає годитися здумкою, що русинам треба дати окремий український університет, тому й поляки починають кричати, що вони не мають нічого проти того, тільки мусить бути удержаній польський львівський університет, а понадто український не сміє бути у Львові [...]. В нашім національнім інтересі лежить, отже, не уступити зі Львова, виказати, що він центр нашого національного, культурного й політичного життя...”²⁹.

З листів постачаєща, доброзичлива й водночас, вимоглива і принципова дружба між Володимиром Гнатюком та Іваном Франком. В.Гнатюк - активний організатор двох ювілеїв І.Франка, він листується з багатьма представниками науки і культури, заохочуючи їх взяти участь у ювілейному альманаху на честь Каменяра.

1916 року, вже сам важко хворий, В.Гнатюк пише у листі до Івана Кревецького, бібліотекаря Наукового товариства: “Найвищий час був би вже випустити збірник Франків і то лише з огляду, що вже досі 20% авторів умерло, не побачивши збірника (Корш, Ярошевський, Гребеняк, Мартович, Петко Тодоров, Леся Українка), але, що готов його не побачити і сам Франко. Я зачував, що коло нього тепер дуже зле і йому не віщують довгого тривання. Якби се від мене залежало, я був би давно книжку випустив, але що ж, я не маю на її появу ніякого впливу...”³⁰. Передбачення ці здійснились, Іван Франко помер, так і не побачивши цього збірника. В.Гнатюк не перестає піклуватись про сім’ю письменника після його смерті, листуючись з

адвокатом й опікуном сім'ї Франків К.Бандрівським³¹. У листі до Михайла Мочульського В.Гнатюк повідомляє про підготовку Іваном Трушем проекту пам'ятника Іванові Франку³².

Насичені різними відомостями листи В.Гнатюка з Криворівні. З них дізнаємось про перебування в горах різних осіб на відпочинку, є згадки про Гната Хоткевича, Василя Доманицького³³, сповіщається про приїзд до Криворівні Івана Франка і Михайла Коцюбинського³⁴.

Словнені важкими душевними переживаннями листи вченого з приводу знищення російськими військами під час I світової війни його архіву й архіву Етнографічної комісії, що зберігався у складі відділу рукописів бібліотеки НТШ. Ці листи містять винятково важливі відомості. Повернувшись хворим з Криворівні, де його застала війна, В.Гнатюк пише: "По приїзді поліз я до "Акад[емічного] дому" подивитися, що сталося з моїми шафами... Як увидів, то аж за голову скопився. З шафів ні сліду, а з паперів, так гарно поскладаних в них, лише одна велика купа сміття на стрижу. Всі етнографічні матеріали комісії пропали, між ними і велика збірка історичних пісень зі спадщини Драгоманова, яку я ледве добув по кількохлітніх стараннях, до якої доложив багато матеріалів зі своїх збірок і яка була напів готова до друку. Так само пропало багато цінних матеріалів зі спадщини Дикарева, цілий ряд записів Тарасевського, величезна збірка пісень Степаненка і багато інших відомих і невідомих записувачів. З моєї переписки так гарно попакованої, яку я думав колись передати до музею, ні сліду. А знаєте, що там було багато цікавих і цінних листів. Згадати б хоч прим[іром] лист Франка з Ліпіка по першім атаку! А листи Вовка, Лесі Українки, Кобилянської, Стефаника, Мартовича і ін. та різних учених..."³⁵.

Листи Володимира Гнатюка розпорощені у складі різних фондів ЦДІА у Львові, ДАЛО, Національного музею у Львові, Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника АН, ЦДІА у Києві, Інституту археології АН, Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії ім. М.Рильського АН, Інституту літератури ім. Т.Шевченка АН, Центральної наукової бібліотеки ім.В.Вернадського АН. Є вони також в Ленінградському відділенні Архіву АН СРСР та в Інституті світової літератури ім. О.М.Горького АН СРСР у Москві.

Більш повно збереглись листи, адресовані В.Гнатюкові. Найбільші їх збірки є у ЛНБ ім. В.Стефаника АН та у ЦДІА у Львові. Трохи менше - в Інституті літератури та Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії. Часто листи однієї особи, писані навіть протягом одного року можна знайти у кількох місцях. Наприклад, листи Матія Мурка є у ЦДІА у Львові, в ЛНБ ім. В.Стефаника АН та в Інституті літератури АН у Києві.

Окрім адресованих Гнатюкові листів рідних, знайомих, збирачів фольклору, мовознавців, письменників, учителів, робітників з України і Росії, збереглась велика кількість листів від представників європейської науки й культури. Серед них: Іржі Полівки, Франтішка Тіхого, Бодуена де Куртене, Адольфа Черного, Адольфа Єнсена, Антгі Аарне та інших.

У цих листах часто зустрічаються прохання дати вказівки щодо

збирання фольклорних і етнографічних матеріалів³⁶, йдеться про обмін літературою³⁷, висловлюється подяка за надіслані матеріали³⁸, дається висока оцінка працям вченого.

“...Дуже і дуже дякую за надіслання Вашої цінної і цікавої збірки. Ви збагатили засоби слов’янської традиції незвичайно щедрим вкладом, розгляд і оцінка якого зможуть увагу не одного...”³⁹ - пише, наприклад, Олександр Брюкнер. “Прошу Вас принять мою сердечну благодаришь за присилку ХХV тома “Етнографічного збірника”. Тщательно изучаю тепер Ваши труды. Не нахожу достаточных похвал за то, что Вы сделали для русской филологии. Какой огромный и ценный материал Вы пустили в оборот”⁴⁰ - з листа О.Шахматова.

У зв’язку з відзначенням наукових досягнень В.Гнатюка Агатаангел Кримський, зокрема, пише: “...Я завсігди дуже високо цінив Ваші праці і тепер незвичайно радий, що Академія наук Вас пошанувала. (Вам мабуть відомо, що в члени-кореспонденти Російської Академії наук нелегко попасті, і що такая честь припадає далеко не кожному видатному російському вченому, а тим паче - заграничному)...”⁴¹; “... Маю за честь повідомити Вас, що спільне зібрання Всеукраїнської Академії наук на своєму засіданні від 7.IV.1924 р. (прот[окол] № 190, § 2) обрало Вас на позаштатного академіка по кафедрі Укр[айнської] нар[одної] словесності...”⁴².

Велику групу автографів В.Гнатюка складають рукописи наукових статей, рецензій, оглядів, записи фольклорних і етнографічних матеріалів, нотатки до збірників. Ці документи розкривають, крім етнографічно-фольклористичних інтересів ученої, його зацікавлення мовознавством, літературознавством, книгознавством.

Перу В.Гнатюка належать праці з мовознавства, де особливо виділені питання українсько-словашкого і українсько-угорського мовного кордону, рецензія на працю О.Броха “Про словацько-український мовний кордон у Східній Угорщині”⁴³. Відома його стаття “В справі української правописи”⁴⁴ та рецензія на “Грамматику русского языка” Івана Панькевича⁴⁵. У фонді редакції “Літературно-наукового вісника”, органу НТШ, співробітником і одним з редакторів (з 1899) був вчений, збереглись рукописи рецензій В.Гнатюка на праці таких відомих вчених, як: Агатаангел Кримський⁴⁶, Раймунд Кайндель⁴⁷, Чінек Зібрт⁴⁸, Іван Франко⁴⁹, Еріх Бернекер⁵⁰ та інших. Найбільші збірки фольклорних записів ученої зберігаються у ЦДІА у Львові⁵¹. До збору фольклорних матеріалів В.Гнатюк залучав широке коло співпрацівників - учителів, священиків, студентів, учнів гімназій, робітників і селян, нотатки яких використовувались у збірниках, підготовлюваних ним до друку. В Інституті мистецтвознавства, фольклору і етнографії у фонді В.Гнатюка знаходяться записи біля 200 таких етнографів-ентузіастів⁵².

Вивчення документальної спадщини В.Гнатюка дає повну картину про наукове кредо вченого, його працездатність і величезну наукову продуктивність.

6 жовтня 1926 р. Володимира Гнатюка не стало. Запис про смерть

знаходимо у книзі померлих церкви Успення у Львові⁵³. З цього сумного приводу відбулись траурні засідання Президії НТШ у Львові⁵⁴, Етнографічної комісії⁵⁵. В ЦДІА у Львові зберігаються матеріали про організацію похорон, розслання повідомлень про смерть ученого⁵⁶, некролог⁵⁷, численні листи телеграм співчуття українських і закордонних культурних, освітніх та громадських установ, товариств і окремих осіб, адресовані сім'ї або Науковому товариству ім. Т. Шевченка⁵⁸.

Збори НТШ від 27 жовтня 1926 р. ухвалили присвятити один з томів "Етнографічного збірника" та "Записок НТШ" пам'яті В. Гнатюка й запросити до участі в них учених різних країн⁵⁹. 1 грудня 1926 р. ухвалено поставити пам'ятник на могилі вченого, купити для бібліотеки НТШ його особистий архів⁶⁰.

У 1927 р. розглядається підготовка до видання збірника праць на честь В. Гнатюка⁶¹, ведеться листування про це між відомими діячами науки і культури та Етнографічною комісією НТШ⁶². З 1928 р. починається наукове дослідження спадщини вченого⁶³.

Багато із згаданих вище документів увійшло до підготовленого Центральним державним історичним архівом у Львові збірника "Володимир Гнатюк. Документи і матеріали". Всі відомі досі упорядникам матеріали систематизовані й описані, та вони чекають подальшого вивчення, наукового аналізу й публікації.

¹ Центральний державний історичний архів у Львові (далі - ЦДІА у Львові). Ф.309.

- Оп.1. - Спр.2184. - Арк.2.

² Там само. - Арк.1.

³ Там само. - Арк.3-8,11-12.

⁴ Там само. - Арк.13-18.

⁵ Там само. - Арк.19-24, 26-31.

⁶ Там само. - Арк. 25,32,33,47-55; Державний архів Львівської області (далі - ДАЛО). Ф.26. - Оп.15. - Спр. 717. - Арк.149.

⁷ ЦДІА у Львові. Ф.309. - Оп.1. - Спр.2184. - Арк.9.

⁸ Там само. - Спр.2185, 2186.

⁹ Там само. - Спр.2184. - Арк.51.

¹⁰ Там само. - Спр.33. - Арк. 33 зв.

¹¹ Там само. - Арк. 64 зв., 100 зв.

¹² Там само. - Арк. 100 зв.

¹³ Там само - Спр.2184. - Арк.34-35.

¹⁴ Там само. - Спр.33. - Арк. 94.

¹⁵ Там само. - Спр.35. - Арк.60,61,152.

¹⁶ Там само. - Арк.54,55.

¹⁷ Там само. - Спр. 33. - Арк. 113.

¹⁸ Там само. - Спр. 35. - Арк.63,64.

¹⁹ Там само. - Спр. 33. - Арк. 95-106 зв., 107-115 зв., 116 зв.-132; Спр. 34. - Арк. 1-10 зв., 12-15,26 зв.-37 зв., 46-55,56-64 зв., 65 зв.-67 зв., 70-78 зв., 81-87,90-93,94-98 зв. та ін.

²⁰ Там само. - Спр. 34. - Арк. 12,55 зв.-56.

²¹ ДАЛО. - Ф.296. - Оп.1. - Спр.7. - Арк.3-4.

²² Архів Академії наук СРСР, Ленінградське відділення. - Ф.1. - Оп.1. - Спр.214. - Арк.147-149,153.

- ²³ ЦДІА у Львові. - Ф.309.- Оп.1. - Спр.2283. - Арк.55.
- ²⁴ Львівська наукова бібліотека ім.В.Стефаника АН (Далі - ЛНБ ім.В.Стефаника АН). Відділ рукописів. - Ф.34. - Спр.661. - Арк.1.
- ²⁵ Там само. - Спр.2. - Арк. 1.
- ²⁶ Центральна наукова бібліотека ім.В.Вернадського АН. Відділ рукописів. Ф.1. Спр.26301. Арк.1; Центральний науковий архів АН. - Ф.1-л. - Оп.27. - Спр.9. - Арк.1.
- ²⁷ ЦДІА у Львові. - Ф.348. - Оп.1. - Спр.139-а. - Арк.6-11.
- ²⁸ Там само. - Ф.663. - Оп.1. - Спр.211. - Арк. 161.
- ²⁹ Інститут археології АН. Науковий архів. - Ф.А. - Спр. В/1676. - Арк.1-2.
- ³⁰ ЦДІА у Львові. - Ф.309. - Оп.1. - Спр.987. - Арк.69-69 зв.
- ³¹ Інститут літератури ім.Т.Шевченка АН. Відділ рукописів. - Ф.3. - Спр.2521. - Арк.1-2.
- ³² ЦДІА у Львові. - Ф.379. - Оп.1. - Спр.7. - Арк.84-85.
- ³³ Там само. - Арк. 62.
- ³⁴ Там само. - Арк. 65.
- ³⁵ Там само. - Ф.309. - Оп.1. - Спр.987. - Арк. 58,64-65 зв.
- ³⁶ ЛНБ ім.В.Стефаника АН. Відділ рукописів. - Ф.34. - Спр.59. - Арк.1; Спр.154. - Арк.1-2.
- ³⁷ Інститут літератури ім. Т.Шевченка АН. Відділ рукописів. - Ф.78. - Спр. 1052. - Арк.1.
- ³⁸ ЦДІА у Львові. - Ф.309. - Оп.1. - Спр.259. - Арк.4-5; Спр.2272. - Арк.21-22.
- ³⁹ Там само. - Спр. 2265. - Арк. 17.
- ⁴⁰ Там само. - Спр. 2286. - Арк. 57.
- ⁴¹ Там само. - Спр. 2275. - Арк. 150 зв.
- ⁴² Там само. - Арк. 159.
- ⁴³ Там само. - Ф.401. - Оп.1. - Спр. 35. - Арк. 189.
- ⁴⁴ Інститут літератури ім. Т.Шевченка АН. Відділ рукописів. - Ф.78. - Спр. 122.
- ⁴⁵ Там само. - Спр. 123.
- ⁴⁶ ЦДІА у Львові. - Ф.401. - Оп.1. - Спр. 35. - Арк. 139-144.
- ⁴⁷ Там само. - Арк. 85-104.
- ⁴⁸ Там само. - Арк. 179-180.
- ⁴⁹ Там само. - Арк.150-152.
- ⁵⁰ Там само. - Арк.205-207.
- ⁵¹ Там само. - Ф.309. - Оп.1. - Спр.749-760.
- ⁵² Інститут мистецтвознавства, фольклору і етнографії ім.М.Рильського АН. Відділ рукописів. - Ф.28. - Оп.3. - Спр.33-402.
- ⁵³ Львівський облархів ЗАГС. Книга запису померлих парафії Успення у Львові. № 426.- Арк. 320.
- ⁵⁴ ЦДІА у Львові. - Ф.309. - Оп.1. - Спр.35. - Арк.211-212 зв.
- ⁵⁵ Там само. - Спр. 746. - Арк. 8 зв.-9.
- ⁵⁶ Там само. - Спр.35. - Арк.212.
- ⁵⁷ Там само. - Ф.348. - Оп.1. - Спр.139-а. - Арк.12.
- ⁵⁸ Там само. - Ф.309. - Оп.1. - Спр.421.
- ⁵⁹ Там само. - Спр.40. - Арк. 46 зв.-47.
- ⁶⁰ Там само. - Спр.35 - Арк. 213 зв.-214.
- ⁶¹ Там само. - Спр.40. - Арк. 49 зв.
- ⁶² Інститут мистецтвознавства, фольклору і етнографії ім. М.Рильського АН. Відділ рукописів. - Ф.28. - Оп.1. - Спр. 22.
- ⁶³ ЦДІА у Львові. - Ф.309. - Оп.1. - Спр.40. - Арк.52 зв.